

“QISASI RABG‘UZIY” ASARIDA XABAR JANRI

*Hamdamov Ulug‘bek Hasan o‘g‘li,
O‘zbekiston Milliy universiteti magistranti*

Turkiy xalqlar tarixi, madaniyati, ilmiy-ma’rifiy va madaniy hayotining rivojlanishini o‘rganishda Oltin O‘rda davri adabiy manbalarini tadqiq etish muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu davrga mansub nodir va mo‘tabar manbalardan biri, shubhasiz, Nosiruddin Burhoniddun o‘g‘li Rabg‘uziyning “Qisasi Rabg‘uziy” asaridir. “Qisasi Rabg‘uziy” asari o‘zbek nasrining ilk namunasi sifatida ahamiyatga ega. Ushbu asarning e’tiborga molik jihatlaridan yana biri shuki, turkiy adabiyotda uchraydigan naql, xabar, savol-javob, latifa, nukta kabi kichik janrlarni ilk bora shu asarda uchratishimiz mumkin. Aytib o‘tish joizki, yuqorida sanalgan adabiy shakllarning barchasini ham janr sifatida e’tirof etib bo‘lmaydi. Chunki turkiy adabiyotda janr kategoriyasi to‘la shakllangan va aniq xulosalangan barqaror kategoriya emas. Turkiy adabiyotdagina emas, balki umuman adabiyotshunoslikda janr kategoriyasi haqida gapirganda konkret bir xulosaga kelish qiyin. Chunki tarixiy kategoriya sifatida adabiy janrlar sistemasi doimiy o‘zgarishda, harakatda yashaydi. Bu progress davomida yangi janrlar vujudga keladi, rivojlanadi yoki iste’moldan chiqib ketadi. Ijod jarayoni mobaynida janrlarda shakliy va mazmuniy o‘zgarishlar kuzatiladi. Har bir davr adabiyotidagi janrlar tizimi adabiy an’analarning davomi va adabiy aloqalar natijasi o‘laroq yanada rang-barang tus oladi, faol janrlar bilan bir qatorda an’anaviy va xorijiy adabiyotlardan o‘zlashgan janrlar ham iste’molda bo‘ladi. Demak, har bir davr adabiyotining janrlar tizimini sinxroniya/diaxroniya aspektlarida o‘rganish taqozo etiladi [4.76]. Aytilganlarning bari janr nazariyasini ishlab chiqishda qiyinchilik tug‘diradi. Shu vajdan turkiy adabiyotda janrlar haqida umumiy xulosa chiqarishda ehtiyotkorlik bilan fikr yuritish darkor. Turkiy adabiyotdagi ba’zi janrlar haqida so‘z yuritganda hozirgi janrlar haqidagi tasavvurlardan biroz chekinishga to‘g‘ri keladi. Aks holda, qadimgi turkiy adabiyotdagi janrlarning paydo bo‘lishi va o‘ziga xosligini, ilk klassik davrdagi adabiy janrlardan farqlarini ko‘rsatish imkoni bo‘lmaydi [7.55].

“Qisasi Rabg‘uziy” asarida eng ko‘p uchraydigan adabiy shakllardan biri xabar janridir. Xabarni janr sifatida belgilashdan avval uning istilohiy ma’nolariga diqqat qilsak maqsadga muvofiq bo‘ladi. “Xabar” deganda ongimizda qandaydir “voqea-hodisa, narsa-predmet yoki shaxs haqida axborot, ma’lumot” tushunchasi paydo bo‘ladi. Aslini olganda ham shunday. “Xabar” istilohi haqida “O‘zbek tilining izohli lug‘ati”da “XABAR [a. - darak, axborot, ma'lumot; ovoza; kesim (tlsh.)] 1. Biror kimsa, narsa yoki hodisa haqidagi axborot, darak, bildirish. 2. Yangilik. 3. Kundalik matbuot, radio va televideniye vositasida olingan axborot, ma'lumot; maqola” degan ta’rifga duch kelamiz [8.326]. Rabg‘uziy asarida xabar janri “xabarda andoq kelur”, “xabarda kelurki” epik qolipidagi boshlanmalar bilan boshlanadigan parchalar ko‘rinishida uchraydi. Bunday qolipdagi boshlanmalar bilan boshlanuvchi parchalardan muayyan bir fikrni, voqeani kengroq yoritish, ma’lum voqeani manbaga tayanib dalilini keltirib isbotlash yoki qissa qahramoniga xos sifatlarni bayon qilish maqsadida asarda unumli foydalanilgan. Xuddi shu mazmundagi va “Qisasi

Rabg‘uziy’’dagi kabi muayyan qolipli boshlanmalarga ega parchalar Mahmud Qoshg‘ariyning “Devoni lug‘otit-turk” asarida ham uchraydi. “Devonu lug‘otit-turk”da “sav” atamasi turkiy xalqlardagi bir nechta janr va tushunchalarning nomini ifodalagan. Masalan, sav - otalar so‘zi; sav - qissa. Qadimgi voqealardan xabar berish; sav - hikoya. Biror voqeani aytib berish; sav - risola, xat, kichik kitobcha; sav - so‘z, nutq. Tilimizda uchraydigan “sovchi” istilohining tarixi ham “sav” so‘zi bilan bog‘liq. Sav - ilgarigi xabarlar, yangiliklarni yetkazuvchi nabiy – payg‘ambarga nisbatan savchi istilohi qo‘llanilgan [5.168]. Chunki u bir qancha xabarlar eshittiradi, yozilgan narsalarni yetkazadi. Devonda “Otlar so‘zi” iborasi sav atamasi bilan ham ifodalangan. “Savda shundag‘ kelir” [5.168] ko‘rinishidagi boshlanma “Qisasi Rabg‘uziy’’dagi “xabarda shundoq kelur” boshlanmasi bilan deyarli bir xil mazmun kasb etadi. Savning bosh ma‘nosi xabar, voqeyilik, yangilikdir, demak, biror voqeyilik aks etgan adabiy janr, kitob yoki og‘zaki nutq sav deb yuritiladi. Rabg‘uziy ham biror bir voqelikni dalillash, uni kengroq yoritish uchun o‘zidan oldingi ma‘lumotlardan, manbalardan namunalarni xabar tariqasida keltiradi. Xabar janriga xos bo‘lgan xuddi shunday holatni Farididdin Attorning “Tazkirat ul-avliyo” asarida ham uchramiz. “Tazkirat ul-avliyo”da ham “xabarda kelibdiki” ko‘rinishidagi boshlanmaga duch kelamiz [1.27]. Ushbu asardagi xabarlar mohiyatan “Qisasi Rabg‘uziy’’ va Qoshg‘ariy “Devon”idan ayro emas. Attor keltirgan xabarlarda muayyan bir avliyoning fazilati, sifati yoki u bilan bog‘liq biror voqea bayon qilinadi.

“Qisasi Rabg‘uziy’’dagi “Odam alayhissalom” qissasida ana shunday boshlanmalar bilan boshlanadigan beshta parcha mavjud. Shulardan biriga diqqat qilamiz: “... Odam Havvoni o‘zindan yaratilg‘ani ko‘rdi ersa sevukluki Odam ko‘nglunga tushdi. Havvo g‘oyat ko‘rkluk erdi. Xabarda andog‘ kelur, izi azza va jalla ko‘rkni yuz ulush qildi. To‘qson to‘quzni Havvog‘a berdi. Bir ulushni qamug‘ olamlig‘larg‘a berdi. Ul bir ulushni yana o‘n ulush qildi. To‘quzin Yusufg‘a, bir ulushni olamlig‘larg‘a berdi” [2.19]. Parchadan ma‘lum bo‘ladiki, Havvoning “g‘oyat ko‘rkluk” ekanligini dalillash uchun Rabg‘uziy bitta xabar keltiradi. Bu xabarda Havvoning g‘oyatda go‘zal qilib yaratilganligi bayon qilinadi. Rabg‘uziy “xabarda kelur” deya bayon qilganda, ma‘lum bir sujetni hikoya qilmaydi, balki qissa qahramonlarining fe‘l-atvori va doimiy a‘moliga oid qisqa dalillarni keltiradi. Umuman, xabar janri asosiy sujet chizig‘idagi ma‘lum voqealar va detallarga aniqlik kiritish uchun qo‘llangani ayon bo‘ladi. Rabg‘uziy xabarda ko‘proq tarixiylik tamoyiliga urg‘u qaratadiki, bu jihat keltirilayotgan xabarlarning aniq bir manbaga ega ekanligidan dalolat beradi.

“Xabarda kelur, Muso yalavoch har kunda bani Isroilni yig‘ib, minbarg‘a oshib majlis tutar erdi, va‘z va nasihat aytur erdi. Qorunma oltun piyola chiqarub Muso o‘trusunda qo‘yub, o‘lturub xamr ichar erdi. Muso tahammul qilib turar erdi” [3.12].

“Qorun alayhila’na” qissasidan keltirilgan ushbu xabar shu jihati bilan e‘tiborliki, unda qissa qahramoniga xos sifatlar haqida qisqacha xabar keltiriladi. Ya‘ni xabarda Qorunning ochko‘z va badnafsligi, molparastligi hamda Muso alayhissalomning sabrli ekanligi bayon qilinadi. Shu bilan birga bu xabar qissadagi voqealar aniq va ishonchli ekanligini ta‘kidlash uchun ham keltirilgan. So‘ngra xabar janridagi voqa hikoyatda batafsil bayon qilinadi.

Qissalardagi qaysidir payg‘ambarning fazilati yoki a‘moliga oid biror voqea ham xabar janri orqali beriladi. Bundan tashqari tilga olingan payg‘ambar bilan bog‘liq g‘aroyib hodisotlar yoki qaysidir payg‘ambarga xos mo‘jizaviy holatlar bayoni ham xabar orqali keltiriladi. Natijada esa qissalar bosh qahramoni hisoblangan payg‘ambarlar haqida to‘laqonli tasavvur paydo bo‘ladi. Masalan, Nuh payg‘ambar haqidagi qissada Avj ibn Unuq haqida bir xabar keltiriladi: “Avj ibn Unuq to‘fonda halok bo‘lmadi. Aning uchunkim, dayyor jumlasindin ermas erdi. Dayyor – evluk – barqilig‘ temak bo‘lur. Avjning evi - barqi yo‘q erdi, tengizlar atog‘inda turur erdi. To‘fon suyi tizinga oshmadi” [2.41]. Ushbu xabar to‘fon voqeasi sodir bo‘lishidan oldin beriladi. Mazkur xabardan oldin odamlar haq yo‘liga kirmay qo‘yganligi, shu sababli ularga farzandlar berilmaganligiyu jamiki odamlarning halok bo‘lishi voqealari keltiriladi. To‘fon esa odamlarning ana shu yomonligi evaziga jazo tariqasida yuboriladi. Rabg‘uziy to‘fon voqeasini hikoya qilishdan oldin Avj ibn Unuq to‘fonda halok bo‘lmagani va buning sababi uning xoksorligi – jamiki insoniyatdan farqi boshpanasi yo‘qligida deb izohlovchi xabarni bayon qiladi.

Ko‘rinib turibdiki, “Qisasi Rabg‘uziy” tarkibidagi xabar adabiy janri alohida ahamiyatga ega. Mazkur asardagi xabarlar alohida, bir-biridan ajralib qolgan emas, balki qissa qahramonining ma‘lum qirralarini to‘laqonli ochib berish uchun xizmat qilgan. Qolaversa, xabar janriga oid parchalar hikoyat janrida ko‘tarilgan g‘oyani ochishga xizmat qiladigan bir vositadir.

Adabiyotlar:

1. Фаридулдин Аттор. Тазкират ул-авлиё. – Т.: Гафур Гулом, 2013.
2. Рабғузий, Носириддин Бурхонуддин. Қисаси Рабғузий. I китоб. – Т.: Ёзувчи, 1991.
3. Рабғузий, Носириддин Бурхонуддин. Қисаси Рабғузий. II китоб. – Т.: Ёзувчи, 1991.
4. Quronov D. va boshq. Adabiyotshunoslik lug‘ati. - Т.: Akademnashr, 2013
5. Qoshg‘ariy M. Turkiy so‘zlar devoni. Devonu lug‘otit turk. III tom. - Т.: O‘zbekiston FA nashriyoti, 1963.
6. Rahmonov N. O‘zbek adabiy tarixi (Eng qadimgi davrlardan XV asrning birinchi yarmigacha). – Т.: Sano-standart, 2016.
7. Rahmonov N. Ruhiyatdagi nur murodi. - Т.: Xalq merosi, 2002
8. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. A.Madvaliyev tahriri ostida. 5 jildlik. - Т.: O‘zbekiston nashriyoti, 2021.
1. Soatova, N. (2020). Muqimiy “Sayohatnoma” siga sayohat . *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1(56). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/4652
2. Soatova, N. (2020). “Tarixi anbiyo va hukamo” asarida fuzalolar talqini. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1(51). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/5025
3. Soatova, N. (2020). Navoiy idealidagi shoh, yoki komil mamlakat rahbari. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1(51). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/5027

4. Soatova, N. (2020). "Farhod va Shirin" dostoni va "O'tkan kunlar" romanining qiyosiy tadqiqi. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1(55). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/4668
5. Soatova, N. (2020). Badiiy adabiyotda an'anaviylik va novatorlik. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1(45). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/5357
6. Soatova, N. (2020). Shuhrat she'riyatida xalq ohanglari. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1(09), 5. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/2683
7. Soatova, N. (2020). Shuhrat she'riyatida xalq ohanglari. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1(09), 5. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/2683
8. Туорова, Р. (2020). Intilganga tole yor. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1(44). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/5422
9. Туорова, Р. (2020). Alisher Navoiy ijodida ona–ayol timsoli. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1(44). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/5423
10. Туорова, Р. (2020). Buvimning o'gitlari. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1(44). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/5424
11. Туорова, Р. (2020). Shoirlari bor el yashar. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1(44). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/5427
12. Туорова, Р. (2020). Barkamol avlod tarbiyasida Alisher Navoiy asarlarining ahamiyati. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1(43). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/5426
13. Туорова, Р. (2020). Shoirlari bor el yashar. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1(44). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/5427
14. Eshonqulova, S. (2020). Nodira ijodida Iso-Masih timsoli. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1(85). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/7315
15. Eshonqulova, S. (2020). Nodira she'riyatida Xizr obrazining badiiy talqini. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1(85). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/7319
16. Eshonqulova, S. (2020). Nodira ijodida Jamshid obrazi tasviri. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1(85). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/7343
17. Eshonqulova, S. (2020). Nodira merosida payg'ambar Muhammad (s.a.v.) siymosi. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1(85). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/7317
18. Rajabova M. B. EXPRESSION OF IMAGES RELATED TO NATIONAL TRADITIONS IN A. NAVOI'S WORK //Scientific reports of Bukhara State University. – 2020. – T. 4. – №. 5. – C. 141-146.
19. Baqoevna R. M., Oxunjonovna S. H., Qodirovna A. Z. ANALYTICAL AND SYNTHESIZED FOLKLORISM IN NAVOI'S WORK //Journal of Contemporary Issues in Business and Government. – 2021. – T. 27. – №. 2. – C. 1626-1633.
20. Baqoevna R. M. Interpretation Of Navruz In Navoi's Work //International Journal of Progressive Sciences and Technologies. – 2021. – T. 25. – №. 1. – C. 16-23.
21. Rajabova M. B., Akhrorova Z. R. UVAYS QARANIY IN THE INTERPRETATION OF FARIDUDDIN ATTAR AND ALISHER NAVOI //Scientific reports of Bukhara State University. – 2020. – T. 4. – №. 2. – C. 219-223.